

EESTI KEEL

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetus:
Tartu, Vabriku kuja 3, kort. 8

Talitus:
Tartu, Gildi kuja 8, teisel korral

Pedja.

Pedja nimi on raudtee jaama nimena laialt Eestis tuttav; vähem tuntakse *Pedja jõge* ja *Pedja küla*. *Pedja jõgi* algab Simuna kihelkonnast, jookseb läbi Laiuse ja Kursi kihelkonna ja voolab Virtsjärvest mitte kaugel Emajökke. Ta kallastel on palju madalat heinamaad, aga ka metsa. *Pedja jõe* ääres on Laiuse kihelkonnas *Pedja küla*. Tavalisest nimetatakse jõgesid valdade järele, kust nad läbi jooksevad; siin ei ole jõel ja vallal, vaid jõel ja ta äärsel külal ühine nimi. Allpool nimetatakse jõge jooksul läbi Kursi kihelkonna vahel ka Kursijõeks; üleüldisem ometi on ikka *Pedja* nimi, vahel ka *Pede*.

Pedjaküla, mõnekorra ka *Pedä*, *Päde*, *Pede* külaks nimetatud, on juba 15. aastasajal tuntud. Valkena kloostri ülem vahetab tüki maad Alutaguses ordumaade vastu Vomeli = Laiuse kihelkonnas ja nimetab sel puhul viimases neli küla, nimelt *Þethenculle*, *Þerdes*, *Tirmaš* ja *Urro*. Esimesest külast tunneme ära Pedjaküla, mis umbes 3¹/₂ versta *Kärde* mõisast kaugel. *Kärde* esineb siin *Þerdes* nime all. *Tirmaš* = Tirmaste oli *Kärde* päralt küla, mõisast umbes 4¹/₂ versta kaugel; *Urro* küla tähendab muidugi Aruküla. Pedjaküla kõrval nimetab vahetamise dokument ka kohaliku jõe; see esineb siin *Þetige* kujul

(Brüningk ja Busch, Livländische Güterurkunden, 181). Muidu mainib dokument veel Laiusel Ennele = Endla, Ruge = Rohe, Nurka = Nirko ja Rowele = Kõola küla, millest kolm viimast kõik Pedjaküla läheduses.

Laiuse Reasveres leidub veel *Pedase* küla. Seda küla tunnevad dokumendid veel varem kui Pedja küla. 23. septembril 1408 teeb Valkena kloostriülem orduga maade vahetuskaupa. Selles vahetuskauba dokumendis nimetatakse Reasvere ligidal olevat *Þetteš* küla, mis muidugi praegust Pedase, Pedesi küla tähendab (L. Güterurkunden, 171). Aastat ligi 30 hiljemini esineb piiritulis jällegi *Þetteš* küla; ühtlasi puutume sel puhul kokku ümbruses olevate — vist sõjaajal tühjaks jäänud — küladega *Þingteš*, *Suicfi* ja *Immatfer*.

Sagedamini kui Pedja külaga teevad dokumendid Pedja jõega tegemist. Huvitav ometi tähele panna, kui suur mitmekesidus nimekirjutamise viisis ette tuleb. Laiuse Kivijärve omaniku Woltershuseni poolt väljaantud maade vahetusdokumendis 6. maist 1406 kannab jõgi nime *Þettie* (Livl. Güterurkunden, 165), varemini nimetatud 1408. a. dokumendis *Þettigen* (L. G., 171), kolm aastat hiljemini kirjutatud dokumendis *Þetige* ja *Þetygen* (L. G., 181), 27. septembril 1474 kirjutatud dokumendis *Þeddigen* (L. G. 504). Briefflade (I 1188) kirjutab *Þeddege*, *Þedigen=Bad* (610) ja koguni *Þöthenge* (927), hiljemini aga *Þedde* (II, 547).

Ülepea esineb jõe nimi dokumentides *Þedja*, *Þeddja*, *Þedde*, *Þeddigenbecke*, *Þettie*, *Þetige*, *Þettige*, *Þedbage*, *Þedigen=Bad*. Hupel nimetab jõge koguni *Þöddi* (Topographische Nachrichten I, lk. 267), aga ka *Þödde*, *Þöddi*, *Þöbja* (Statthalterschaft, lk. 491). Hupeli järele näikse ka Bienenstamm jõe nime *ö-ga* kirjutavat; ta tunneb nimekujusid *Þödde*, *Þöbja* (Geographischer Abriss 1826). Uuemal ajal esineb dokumentides ometi saksakeeles ikka Pedja; isegi juba Mellini kaardil 1796.

Küla nimi on dokumentides *Þethenculla*, *Þetigenculle*, *Þeddefüll*, *Þeddäfüle*. Nagu neist nimekujudest näha, ei ole ainult Pedja nime, vaid ka külanime kirjutamine kirjutaja-

tele raskusi teinud: pea esineb küla cuffa, pea cuffe, vahel jälle küff, vahel küfe kujul.

Pedja nimi tuletab meile elavalt sõna *pedajas* meelde. Madal mänd (pinus sylvestris) kannab nime *pedajas*, *pedakas*, aga ka *pädajas*, *pädakas*, Võrumaal *petai*, *pedai*; neist sõnadest adjekt. *pedajane*, *pädakane*. Põlva Peri Alakülas oli vanasti Tõnise *petai*, kus palju ohverdati; teine sarnane kuulus hiiepuu *nõiapetai* Karula kirikumõisa maal; selle hiiepuu laskis õpetaja Paslack omal ajal maha raiuda. Vana-Antslas oli „kumarduse pedäjäs“, seegi endine ohvripuu, nüüd hävinud. Soome keeles leidub peaaegu samakujuline nimi: *petäjä*, *petäjäinen*, *petäinen*.

Pedja sarnase nimega puutume isegi Lätimaal kokku. Lemsalu ligidal tunnevad L. Güterurkunden, 117, a. 1385 allika *Þeddeghē*. Sellest *Þeddeghēst* võiks Pedaka, Pedägä välja lugeda. Koht ei leidu küll sel alal, kus enne eesti keelt kõneldud, küll aga liivi keele alal. Meie *pedakas* kuulub liivikeeli *pedag*, pl. *pedagöd*, aga ka *pädaj*. Läti alal kohtame veel *Þeddež jõe*, mille nimi vist eesti *pedakast*, *pedagast* väänatud. Vastseliinas, kust jõgi algab, kannab ta Bienenstammi järele nime *Þöttage* (Geographischer Abriss, l. 152) Lätimaal aga kuni Ewsti voolamiseni *Þeddež*. *Þöttage* vist väänatud kuhu *Pädagast*. Olgu veel nimetatud, et Harju rannas Bienenstamm (G. A. l. 57) *Þedda-saare* nimetab; see on Pedajasaarest Pedasaareks lühendatud. Kuusalu *Pedasaare* kõrval leidub samanimeline veel Haljalas, ja Kuusalus ka veel *Pedaspää* ja Peipsis *Pedaspää* saar. Setumaal vastu Võõbsut on *Pedaste* küla. Täheandan veel, et Soomes *Petäjälähti* leidub; seda kohta hüüavad rootslased *Þetalariks*, aga soomlasedki lühendavad vahel nime *Petolahtiks*.

Dokumentides leiduvad jõe sõnakujud teevad nime algkujuga ülesleidmise vähe keeruliseks. Nime lõpp *-e* ja *-ge* annab põhjust oletada, et meil siin jõe sõna väändega võiks tegemist olla. Eesti jõe nime oleksid sakslased eelmise *-i* järel kas *-ie* (*Þettie*) ehk *-ge* (*Þettige*) kirjutanud. Tekib ometi küsimus, mida tähendab sarnasel kujul nime

esimene pool. Vaevalt tohime oletada, et sõna tüvi *pett* oleks, jõgi seega petijõgi. Puudub igasugune põhjus jõe sarnase nime andmiseks. Verijõgesid, veriojasid on meil olemas; neid on nende ääres ehk nende peal valatud vere pärast nõnda nimetatud. Kannaks mõni jõgi viinajõe nime, võiksime seda veel mõista, sest rahvausu järele muutub jõgede vesi iseäralikul ajal viinaks, nagu muiste mõned allikad ülepea viina voolanud. Et aga mingisugune allikas, oja ehk jõgi petipiima oleks voolanud, sellest ei tea rahvasuu midagi.

Niisama vähe tohime uskuda, et Pedja nimi pettest tuletatud, kui ka *Þettie* ja *Þedde* nime järele mõni ehk tahaks seda oletada. Igasugune põhjus puudub väiteks, et Pedja jõgi kudagi enam muudest jõgedest ehk et ta ülepea petnud. Petmine võiks sarnasel puhul küsimusse tulla, kui madalas jões üksikud sügavad hauad, ehk vagusas vees käredate neelukohad ehk jões soojad allikad mille kohal, võrreldes jõe muude kohtade jääga, nõrk, sedaviisi petis jää olemas. Võimalik, et mõnes kohas jõgi kuidagi petnud ehk veel petab, aga et jõgi niisugusest petmisest ometi *Pettejõe* nime omandanud, on vaevalt tõenäolik, kui ka mõni jõgi, nagu *Kuivjõgi*, omaduse järele nime omandanud.

Jääb järele oletada, et Pedja sõnast *pedajas*, *pedaja* tekkinud. *-a* langes sõna vahelt välja ja nii saadigi sõnakuju *Pedja*. See *a* vahelt väljalangemine pidi aga juba varakult sündima, sest tuntud vanemates sõnakujudes ei ole *a* ennast kusagil alal hoidnud, olgu siis sõnakujus *Þedðä-kule*, kus ometi lõpp *-ja* täiesti puudub. Nimekuju *Þedðä-kul* ja *Þedðeküll* arvesse võttes võiks oletada, nagu oleks vanasti vokalharmoonia siinpool tarvitusel olnud.

Tekib küsimus, kas Pedja küla jõelt või jõgi külalt nime omandanud. Enne tähendasin, et tavalisest jões kohtadelt nimed omandanud. Võimalik oleks ümberpöörnud nähtus, aga vaevalt tõenäolik, et peaaegu kogu jooksul oleks iseäraliku tähtsuseta küla järele igal pool jõe Pedja nimeks antud. Vähe raskusi teevad meile selles suhtes nimekujud *Þethenculle* ja *Þetigenculle*. Mõlemad nimekujud

tähistavad selle poole, et Peti jõega = gen'ga ühendatud, nagu enne juba nimetasin. Kui ka -en ja -gen võivad dokumentides jõge tähendada, ei ole seda käesolevas nimes ometi tingimata vaja. Sest ßethenculle ja ßetigenculle võivad niisama hästi tuletatud olla nimedest *Pedäjänkülä*, *Pedajanküla*, kusjuures -n enne küla pedaja sõna lõpus muidugi omastava lõpp oleks; tarvitati ju keskajal meil omastava lõpus veel üleüldiselt -n, nagu *maantee* sõnas sellest lõpust -n veel tänini püsinud, niisama ka *Soontaga* nimes. Tunnistame ßethenculles ja ßetigenculles nime esimese poole -hen ja -gen lõpud *pedäjän* sõna lõpukujudeks, siis kaob põhjus Pedajajõe nime vanemaks pidada kui Pedjaküla nime. Omalt poolt kõneleks nimekuju ßeddigenbeße veel selle poolt, et meil pedajajõega tegemist, sest pedajale on sõna beße = jõgi juurde lisatud. Teiselt poolt puudub beße sõnal suurem tõendamise jõud, sest me tunneme mõnda sõna, kus sakslased eesti sõnale veel sama tähendusega saksa sõna juurde lisanud, näituseks *Wirzjerm-See* ja *Saabjerm-See*, kus järv korruga nimes eesti ja saksa keeli esineb. Võimalik oleks siis ßeddigenbeße nimeski kahekordne jõe sõna nimetus, kuid tõenäolikum on ometi, et siin eestikeeles jõe sõna ei nimetata, -gen mitte -jõen ei tähenda, vaid lihtsalt (*pedä*)-jän.

Jõe ehk oja nimetamist mõne puu nime järele leiame mõnekorra eesti kohanimedest, näituseks *Koivajõgi*¹, *Lepp-oja*, *Kuusejõgi*, *Kasepää* järv jne. Sagedamini aga saavad nad nime mõnest omadusest, nagu näituseks *Valgejõgi*, *Mustjõgi*, *Punajõgi*, *Kuijõgi*.

Sagedamini kui jõed on külad puudelt nimed pärinud, näituseks *Kaseküla*, *Kaasiku*, *Kuusiku*, *Tammeküla*, *Tammiku*, *Saareküla*, *Lepiku*, *Männiku* jne. Sama viisi

¹ *Koivajõe* tuletamine sõnast *koiv*, *kõiv* (V. Reiman) on vaevalt õige, sest sõna esineb Lõuna-Eesti murretes kujul *kõiv*: gen. *kõo* ehk *kõivo* (mitte aga *koiv*, gen. *koiva*). Ennemini võiks nimetust sõnaga *kuiiv* ühendada, vrd. *Kuivajõgi* ja *Kuikküla* 'Koikküla' Vastseliina rahvasuus (üliõp. O. Parmase andmetel).

kui üleval nimetatud külad lähedal kasvavaist ühte tõugu puist nime omandasid, sündis see ehk ka Pedja külaga, mille ümbruses vist muiste pedajaid kasvas, ja nende pedajate järele hakati küla Pedajakülaks hüüdma, milline nimi hiljemini Pedjaks lühendati. Kui ka praegune Pedja küla just jõe kaldal ei seisa, vaid natuke kaugemal, ei tohiks see nähtus takistada jõe nime andmast, sest aastasade eest võis Pedjaküla Pedja jõe kaldal seista, sõdade ajal hävida, pärast aga endisest asupaigast kaugemal ellu tekkida.

M. J. Eisen.

e muutumine i-ks palataalnasaali ees.

„Viron kielen äännehistoria's“ lk. 71, § 206 on loeteldud hulk näitusi, kus „oodatava“ *e* asemel esineb *i*: *nina*, *king*, *minema*, *minestab*, *hing*, ning lainsõnus nagu *ingel*, *pink*, *kinkida*. Oletasin häälikmuutust $e > i$, mis „näikse mõnes murdes sündinud olevat kaunis laialt *n*-i ja *ŋ*-i eel“.

Juba palju varem („Lautgeschichtliche darstellung über den vokalismus des kodaferschen dialekt“, lk. 14, 15) olin tähelepanu selle pääle juhtinud, et näit. Mülleril, Stahlil ja Rossiniusel veel laialt *e* ette tuleb praeguse *i* asemel (*mennit*, *tarknennade*, *Penke alla*, *henge*, *englidt*, *kenckinut*) ja et siis loomulik on oletada noort häälikmuutust. Et aga selle muutuse piirid kindlad ei näinud olevat (vrd. *enam*, *peni*, *kena* jts.) ja et teisigi tumedaid vokaalvaheldusi võis näha (*vedama* ~ *vidama*, *king* ~ *keng* ~ *käng* jts.), siis sobis väga „varema astmevahelduse jälgi“ oletada — niisuguse seletusega saab ju uurija suurimastki kimbatuses kõige kergemini üle.

Ainult et see mõnus „astmevahelduse jälgede“ seletus lõdvendab uurija südametunnistust, nõnda ütelda demoraliseerib uurijat. Nii käesoleval korral. Olgugi, et juba sel ajal kriitiliselt vaatasin kogu astmevahelduse teooriat, mille põhjenduseks nii palju ainult halle oletusi oli esitatud

(näit. *poeg:poja* suhte puhul asusin kindlasti eitama „dif-tongide astmevaheldust“), jätsin siiski tarvitamata seda me-toodi, mis ajaloolise uurimuse kohta on ainus õigustatud: otsida sõnastikkudest ig a sõna, kus *i* on võinud nasaalide eel esineda, ja alles siis otsustada, kas midagi tumedaks ja lahtiseks tuleb jätta.

Detailsemalt vaadates tulebki välja, et velaar-palataalse nasaali eel on sündinud järjekindel muutus $e > i$. Sellest ei ole võtnud osa ainult tuttavad lainsõnad *hing* 'türhenge', *pink* (vrd. rootsi 'bänk', sellest soome *penkki*), *ingel* 'engel', *inglane* 'engländer', vaid lainsõnad nii üldi-selt, et meie näit. Wiedemannilt leiame ainult mõne üksiku sõna, kus *i* oleks η -i eel püsinud (vrd. *tenk*, *tengaline* ~ *tingaline*, *tengelpunk* ~ *tingelpunk*, *venkel* ~ *vinkel*, *vengel* ~ *vingel* j. t.; ainult püsinud *e*-ga: *leng* 'schlenge', *lenk* 'ver-schlingung', *senker* 'absenker'). Nõnda on siin meil ilm-sesti koguni hilise muutusega tegu, ja see on viidud eesti keeles niivõrd üldiselt läbi, et ta ka kirjakeeles järje-kindlalt peegeldub. Ainult murdeis (nähtavasti Pärnumaa pool) näeme püsinud *e*-d, muidugi nii omis sõnus (*heng*, *keng* j. t.) kui lainudes.

e muutumine *i*-ks dentaalse ja eriti palataalse nasaali eel on foneetiliselt õige arusaadav ja tulebki ise keeltes (näit. muistsel ajal germaani keeltes) ette. *i* vokaali keele-artikulatsioon on nimelt kõrgem kui *e* oma ja nõnda siis palju lähemal nii dentaalse *n*-i kui palataalse η -i artikula-tioonile kui *e* vokaali juures. Kõnesolev häälikmuutus on järelikult üks näitus neist osalisist assimilatsioonest, millede poolest keeleajalugu kaunis rikas on.

Lauri Kettunen.

Mõned õigekirjutusküsimused.

1. *hh* vöörsõnus.

Selle pealkirja all siin käsiteldavas küsimuses puudub praeguses kirjakeeles ühine, kõigi poolt tunnustatud tarvi-

tamisviis. Sõna *psühholoogia* näit. kirjutatakse kolme viisi „ametlik“, keeletarvitajate enamiku kirjaviis on *psühholoogia* (selle on normeerinud ka Õigek.-sõn. I trükk); selle kõrval leidub kirjanduses ka soome eeskujul tarvitatavat kirjutusviisi *psükoloogia* (Fr. Tuglas, näit. Kriitika IV, a. 1922, lk. 99, 119 ja mujal sama kirjaniku teostes), kuna siin soovitavat vormi *psühholoogia* on seni kaitsnud ainult vähesed, eesotsas vist — kui ma ei eksi — mag. Joh. Aavik (vt: Postimees a. 1918, nr. 185, lk. 5 ja EKirj. a. 1923, a. lk. 93). Et nende kolme vormi kohta tarvilisele selgusele jõuda, tuleb meil vaadelda omaette nii *k*-list, *h*-list kui ka *hh*-list tarvitusviisi ja selle juures silmas pidada *h* foneetilist asendit, s. o. kus kohas ta sõnas asetseb ja missugune on tema lähem häälikuline ümbrus. Käsitlemata jääksid siin muidugi need *h* foneetilised asendid, kus praegune keelepruuk kirjutamisel ei tunne kõikuvusi (näit. lühike *h* kahe vokaali vahel, *h* konsonandi ees jne.).

Kirjutusviisi *psükoloogia* vastu ei saa põhimõtteliselt sugugi vaielda, seda enam, et eesti keeles sõna alul teiste keelte *ch*-le nii kui nii vastab alati *k* (*kristlane, koor, kaos, kirurg* jne.). Kuid sarnase kirjutusviisi järjekindel ja eestipärane läbiviimine sõna keskel viib sagedasti algkeele vormidest liiga kaugele. Võrreldagu näit *epokk*: *epoki* (või *epook*: *epoogi*), *tehnika*, *psüügiline* (kui nom. *psüük*), *tšekk*: *tšeki* (pro *tšehh*: *tšehhi*!!) jne., *h*-liste vormidega: siin selgub otsekohe viimaste paremus. Tõsiselt tuleks peatuda sellepärast ainult neil meie kirjaviisel, kus teiste keelte *ch*-le vastab *h* või *hh*.

Rõhulise silbi lühikese vokaali järel on meil *h*-d juba varemini „ametlikuski“ keeles kirjutatud kahekordselt, kuigi mitte järjekindlalt. Õigek.-sõn. I trükis — olgugi, et seal on normeeritud *psühholoogia* — leiame nimelt ka *hh*-lise vormi *šahh*: *šahhi*, ja siin on *hh* loomulik ja paratamatu, kui meeles pidada, et eesti keeles rõhulise silbi lühikese täishääliku järel vokaalidevaheline ja sõna lõppu sattunud II ja III välte konsonant — välja arvatud *p, t, k* — kirjuta-

takse alati kahekordselt (*kass : kassi, koll : kolli, narr : narri, alemann : alemanni* jne.). Järelikult peame ka kirjutama *šahh : šahhi, tšehh : tšehhi, Tšehhoslovakkia, amfibrahhi : amfibrahhi, almanahh : almanahhi* ja ka — *psühholoogia, psühhotehnika*, sest siin on *hh* samas vältes ja samas foneetilises asendis kui sõnus *Tšehhoslovakkia, amfibrahhi, šahhi* j. t. Võidaks küll vastu väita: eestlane ei häälda *psühholoogia*, vaid *psühholoogia*, s. o. *h* I vältes. Kuid kes hääldab *psühholoogia*, hääldab vististi ka *amfibrahhi, Tšehhoslovakkia, almanahi*¹, ja kas peaksime siis sellepärast keelde tooma sootu uue vaheldusliigi, s. o. tarvitama *almanahh (h III v.) : almanahi (h I v.), šahh : šahi* — kus *h* III välde vaheldub I vältega, — kuna harilikult niisugusel puhul III välde vaheldub ainult II vältega, näit. *šrapnell : šrapnelli, katarr : katarri*, samuti *pakk : paki, fagott : fagoti* j. t. Kui me aga tagasi tõrjume kirjutus- ja hääldusviisi *almanahi* või *šahi*, siis peame ka tagasi tõrjuma vormid nagu *psühholoogia* või *psühhotehnika* ning ainuõiguse jätma eelsoovitatud *hh*-listele vormidele.

Kuid kas tuleb siis ka kirjutada *psüühiline, stiihhia, monarhh, anarhhia*, võidaks õigusega selle peale küsida (tuleb silmas pidada, et *h* on siin teissuguses foneetilises asendis kui sõnas *psühholoogia* või *tšehh*: ta järgneb kas pikale vokaalile või konsonandile). Õigek.-sõn. I tr. annab siin jällegi ainult ühe *h*, nii siis *psüühiline, anarhia* jne. (kirjutusviis *monark, anarkia* jne. ei tule eelnenud arutuse põhjal enam arvesse). *hh*-liste vormide poolehoidjad sõnus, kus *h* järgneb pikale vokaalile või konsonandile, toetuvad peaaesjalikult väitele, et *h*, olles laadilt samasugune häälik nagu *s*, on pika vokaali, diftongi ja *l, m, n, r* järel samas erandlikus seisukorras nagu *s*-ki, s. o. peame näit.

¹ *h* hääldusviis on siin tegelikult kõikuv nii sõnas *psühholoogia* kui ka [selle] *almanahhi* või *Tšehhoslovakkia*. Kuna aga need kolm sõna on kaunis üheväärilised, värsked, kirjakeelsed laensõnad ja *h* on kõigis kolmes sõnas samas foneetilises asendis, siis on arvata, et üks ja samas *h*-d hääldab kõigis kolmes sõnas samaselt, s. o. kas I või II vältes.

kirjutama *monarhhi* (*h* III v.), et mitte lugeda *monarrhi* (*r* III v.), nagu me kirjutame näit. *kurss*, et mitte lugeda *kurrs*, või *poiss*, et mitte lugeda *poiis* (vt. Joh. Aaviku õiendus EKirj. a. 1923, lk. 140; vrd. ka lektor J. V. Veski märkmed sealsamas lk. 141 ja 142). See on täiesti õige; *h* pakub teoreetiliselt siin needsamad hääldamisvõimalused mis *s*-ki, kuid ka ainult teoreetiliselt: tegelikult on neid eesti keeles *h* juures vähem ega anna *h* pika vok. ning konson. järel kunagi nii mitmekesiselt häälduda nagu *s* näit. sõnas *kõrs* (= *kõr's*) ja *kurss* (= *kurš*).

Et selles veenduda, tarvitseb meil ainult silmas pidada järgmisi asjaolusid. Häälikuajaloolise arenemise tagajärjel seisame praegu nähtuse ees, et suuremas osas eesti murdeis ja kirjakeeles rõhutu silbi, pika vokaali ning diftongi ja konsonandi järel *h* puudub täiesti, kuna *s* esineb kõigis neis asendeis (vrd. näit. kirjakeele *kirved* < *kirvehet*, *maha* < *maahan*, *lahjaks* < *lahhaksi*, *vana* < *vanha*, kuid: *punased* < **punaisēt*, *mees* < *meesi*, *paise* < **paisēk*, *põrsas*). Sellepärast ei saa eesti keele omal pinnal *h* juures eelmainitud asendeis tulla kunagi sarnaseid mitmekesiseid hääldamisvõimalusi nagu *s* juures, kus vastastikku seisavad ühelt poolt sõnad nagu *mees*, *seisis*, *vars*, *kõrsi* (*s* I vältes) ja teiselt poolt sõnad nagu *raass*, *poiss*, *kurss*, *avanss* (*s* III v.). Kuid võõrsõnade kaudu tuleb *h* kõne all olevais asendeis keelde alati tugeval kujul (vastavalt saksa *ch*-le või vene *x*-le), nii et me koguni reegli võime püstitada: kolmandastmelisis sõnusus on pikale vokaalile, diftongile ja *l*, *m*, *n*, *r*-le järgnev *h* alati III vältes (*psüüh*, *anarhia*, *monarh*, kuid *psüühiline*, kus *h* I vältes — nagu ka lektor J. V. Veski ülalmainitud märkmeis õigesti tähendab, — sest et sõna II hääleastmel). On aga lugu nii, milleks siis *h*-d asetada teiste konsonantidega võrreldes erandseisukorda, kuid seks ei ole praktilisi sündivaid põhjusi; *s* juures niisugused põhjused on olemas, sest ühele ja samale tähtühendile ei või tegelikult kuhjata liiga palju väljendusfunktsioone.

Jääks veel käsitella kirjutusviis *mehhaanika*, *ahhailane*, *distihhon* jne., kus vokaalidevaheline *h* järgneb rõhutu le silbile. Loomulikum ja järjekindlam oleks *h*-d ka siin kahe vokaali vahel kirjutada kahekordselt, kui me teda hääldame pikalt, s. o. II vältes, sest siin ei ole pealegi reeglit, mis seda keelaks (nagu niisugune on olemas konsonantide kohta pika vokaali, diftongi ja konsonandi järel ning konsonandi ees). Kuid hääldamisküsimus on just siin raskuspunktiks: kuidas oleks eestlasel loomulikum öelda, kas *mehhaanika* (*h* II v.) või *mehaanika* (*h* I v.)? On meie keeles nähtusi, mis toetavad eeskätt viimast hääldamisviisi. Kõigepealt on tähelepandav asjaolu, et eestis geminaatkonsonant — välja arvatud kak-sikklusconiil ja *-s* — on kadunud rõhutu silbi järelt ega esine seal praeguseski keeles (vrd. *anname* < *annamme*, *hakanud* < **hakkannut*, *kanale* < **kanallen* jne.). Sellepärast tundub selles asendis *ll*, *mm*, *nn*, *rr* jne. ja eriti *hh* — *h* puudub ju, nagu nägime, rõhutu silbi järel meie keeles täiesti — eestlasele võõras. Huvitav on näit. tähele panna, et vanemad ja rahvapärasemad laensõnad nagu *kontroleerima*, *kontrolör* (< *kontrolleerima*, *kontrollöör*), *abonent* (< *abonent*) j. t. endid siin geminaadist püüavad vabastada (vrd. kirjakeelsemaid, vähem rahvapäraseid laensõnu nagu *paralleelne*, *annulleerima* j. t.). Seda enam peaks see olema maksev *hh*-sõnade kohta. Tänapäev on juba küllalt keeletarvitajaid, kes hääldavad ainult *mehaanika*, *ahailane*, *distihon* ja *homme* on võib olla seesugune hääldamisviis juba üldine, kui need sõnad on meie keelde enam kodunenud. Arvesse võttes veel asjaolu, et mida homogeensemalt võõrsõnad liituvad meie sõnastikku, seda enam võidab meie keele kõlaline ja stiililine ühtlus, ja teiseks, et meid siin ei takista esimese välte *h*-d kirjutamast mingid kõrvalised põhjused — nagu *almanahhi*, *šahhi*, *psühholoogia* j. t. juures, — võiks soovitavaks pidada ainult hääldus- ja kirjutusviisi *mehaanika*, *ahailane*, *distihon*.

Kõike kokku võttes võiksime *h* kirjutamise kohta võõrsõnus üles seada järgmise reegli: II ja III välte vokaal-

lidevahelist ja sõna lõppu sattunud *h-d* kirjutame rõhulise silbi lühikese vokaali järel kahekordselt (*almanahh, almanahhi, epohh, tšehh, tšehhid, Tšehhoslovakkia, psühholoogia, psühholoogiline, psühhotehnika, dihhotoomia, brahhiaalne, brahhistokroon, brahhükefaalia* jne.), kuid rõhutu silbi, pika vokaali ning diftongi ja konsonandi järel — alati ühekordselt (*mehaanika, mehaanik, mehaaniline, ahaat, ahailane, distihon, psüüh, psüühiline, stiihia, stiihiline, bronh, monarh, monarhist, anarhia, eksarh* jne.).

2. *ff* ja *šš* võõrsõnus.

Meil on keeles praegu maksev põhimõte, et võõrsõnu peame kirjutama nagu neid hääldame, s. o. me peame painutama nende üksikuid häälikuid teatavate meie keelele omaste astmevaheldusseaduste ning nende häälikute kirjutusviisi meie ortograafiajuhiste alla. *f* ja *š* kohta nagu poleks olnud see nõue seni maksev: *f* kohta võib olla sellepärast, et ta väga harva satub olema sõna astmevahelduse põhjuseks ja *š* kohta — et teda seni üldiselt on märgitud *sh*-ga, mis tähtühendina ei allu meie tähtsamaile õigekirjutuse põhimõtetele. Ometi võiks nende 2 häälikuga — eriti, mis puutub *f*-sse — lugu olla teisiti.

Kõigepealt on selge, et vokaalidevaheline ja sõna lõppu sattunud III välte *f* tuleb rõhulise silbi lühikese vokaali järel samuti kirjutada kahekordselt nagu *h*-gi. Järelikult oleks õige: *žiraff, [seda] žiraffi, kniff, šraffima, tartüffide* jne. Ent kuidas oleks *f* II vältega: kas peame kirjutama *kniffid, [selle] žiraffi, [mina] žraffin* või: *knifid, žirafi, šrafin?*

f (ja ka *š*) juures võime konstateerida tõsiasja, et tal puudub — vähemalt, kui ta asetseb kahe vokaali vahel — kvantiteet, mis vastaks eesti häälikute I vältele (see I välte *f* võiks teoreetiliselt vaadatuna olla mingi helitu *v* taoline häälik); vokaalidevaheline *f* on seega alati

kas II või III vältes.¹ Sellega on meil aga selle hääliku juures suurepärase võimalus III välde kirjas lahutada II-st: III välte *f*-i märgiksime *ff*-ga (muidugi ainult vokaalide vahel ja vokaali järel sõna lõpus), kuna II välte märgiks jääks *f* (nagu *k*, *t*, *p* juures).² Järelikult saaksime *f* juures vahelduse *ff*: *f*, nii siis *žiraff* (*f* III v.), [selle] *žirafi* (*f* II v.), [seda] *žiraffi* (*f* III v.), *šraffima*: *šrafin*, *tartüffide*: *tartüfid* jne. Pika vokaali ja konsonandi järel tuleks nagu *p*, *t*, *k* juures: *fotograafia* (*f* III v.), *fotograafiline* (*f* II v.; *p*, *t*, *k* on sel puhul vastavalt I vältes), *antropomorfne*, *harf*: *harfid* jne.

š juures ei ole tema kahekordse kirjutamise küsimus nii kaua väga aktuaalne, kuni teda ikka veel märgitakse *sh*-ga, sest tähtmärgi *shsh* tarvitamine oleks ikkagi liiga tülikas (kui ei taheta sel puhul ungaripäraselt hakata kirjutama *ssh*) ega vastaks meie õigekirjutuse põhijuhiseile. Kuni me aga III välte *sh*-d kirjutame ühekordselt, ei ole põhjust *š*-dki samal puhul kirjutada kahekordselt. Muutub aga *š* tarvitus üldiseks — mida tuleks arvata, — siis peame järjekindluse pärast sellegi hääliku märkimisviisi painutama üldiste ortograafiareeglite alla (samade põhimõtete järgi nagu *f* juures) ja nii siis tarvitama näit.: *affišš*, *apaššide*, *depešš*, *dušš*, aga: *affišid*, *apašid*, *depešiga*, *dušist*.

E. Muuk.

Murde kogumisest Koeru kihelkonnas.

Koeru kihelkond asub Järvamaa hommikupoolsel küljel. Idast piirab kihelkonda Virumaa, kõigest muust — Järvamaa. Olles esimest aastat murret uurimas, viitsin vist mõnegi päeva otstarbetult. Suurem raskus oli objekti leidmine.

¹ Eestlane hääldab *f* näit. sõnas *grafoloogia* lühikeseks geminaadiks, eriti kui pearõhk esimesel silbil: *gra:ffolõ·gia* ehk *gra·ffolõ:gia*.

² Siin ei tule arvesse võtta sõnu, kus, olgugi *f* II vältes, võõraste keelte eeskujul kirjutatakse 2 *f*-i, nagu *affirmatiivne*, *effekt*, *šraffeerima* j. t. Seesugune *f*-i märkimisviis tohiks muidugi võimalik olla ainult seal, kus *f* on väljaspool astmevaheldust.

Objektideks tarvitasin 4 inimest 64—82 aasta vanuses, tähele pannes sealjuures ka kõigi teiste vanemate inimeste keelt.

Sõnavara kogumiseks olid ette nähtud külad kirikust lõuna poole. Valisin seks Ärvita valla.

Juhatuse läbi sain objektiks 64-a. endise taluperenaise. Kuigi eit suure usklikuna sarnast tööd alguses patuks pidas ja mitmelegi tuttavale ametit üle püüdis anda, leppis viimaks ometi tööga. Öhtul kaebas küll sageli tüdimuse üle, kuid töö ajal ei lasknud seda märgata. Objekti heaks omaduseks oli ka haruldane kannatlikkus, võis sõna kas või 10 puhku korrata, kui see transkribeerimisel raskust tekitas.

Heaks abiliseks oli objekti kaaslane 70 a. eideke, kes, olgugi 40 a. Venemaal elanud, kodumurrakut hästi mäletas. Viimane tegi vahet eluajal kuulnud võõraste murrete vahel ja laskis endas head keeleinstinkti oletada.

Alguses ei arvatud tööil suuremat mõtet olema, kardeti, et keel nüüd vast veel võõramaks tehakse kui praeguste ajalehtede ja uute raamatute oma, millest lugedes aru ei saa. Lõpuks arvati siiski, et on vast hea ka, kui teise „nurga“ sõnu teab.

Wiedemanni sõnaraamatuga, mille järele sõnavara kogusin, jõudsin poolde *k*-sse. Peale selle küsitlesin läbi A. Saareste „P. E. murdesõnad“ ja ajalehtedes ilmunud üleskutsed.

Häälikajaloo näited kogusin Ranna külast, mis Ärvital kontrollisin.

Häälikajaloolistest iseäraldustest oleksid tähtsamad:

A. Konsonandid.

1. *h* kadu sõna algul (nagu eP murdeis harilik) *obune, ammas,*
2. Transl. *ks* püsinud (*pehmeks, suureks*), kuid passiivis *ks > ss: tuasse, üütasse.*
3. Ains. partit. lõpp mitmesilbilistel sõnadel, vokaali järgi *d: palju jumalad.*
4. Imperfekti mitm. 3 is. lõpul *-vad* ja *-d* vaheldumisi: *mängisivad ~ mängisid.*
5. *lj > il: väital, seilas.*
6. Genetiivikuju üldistatud ka nominatiivis sõnades nagu: *padja, pudru, ladva.*
7. Häälik *d* mõnede sõnade keskel: *suurdune, Väindjärve* (kuid sealjuures: *kahekorne*).

B. Vokaalid.

1. Pikad vokaalid diftonginenud:
aa > *oa* (~ *ua*?) *soapad*, *moa*.
ää > *ia*: *riagivad*.
oo > *uo*: *suol*, *kuonal*.
ee > *ie*: *sieñ*, *kiel*.
öö > *üö*: *süöma*, *tüöle*.
2. Esimese silbi diftongides järelkomponent eelmisega nõrgas astmes sarnanenud:
au > *aa* (*laalavad*, *laalatajad*),
ei > *ee* (*eenalene*, *leib*: *leeva*).
ou > *õõ* (*lõõna*).

Esitan siin ka mõned Koeru murdest kuulnud sõnad, mille tähendus ehk kuju Wiedemanni sõnastikule tundmatu: *loimus* 'longus' (inimesest, lillest)
piibustama 'piipu suitsetama'
(heide) *kada* 'sõela täis taku heideid'
inkuma (hobuse kohta, kes tagant üles lööb)
(tuule) *iis* 'hoog'
kõerused ~ *urmad* 'pastla kanna juures nahk aasad, millest paelad läbi käivad'
ruov, pl. *ruovid* (uuem sõna *tari*: *tarjad*) '(sõstra) kobarad'.

A. Riisberg.

Küsimused ja kostused.

6. *Kirjand* 'peastkirjutus'.

Olen omas koolis tarvitusele võtnud sõna „peastkirjutus“ asemel *kirjand*. Kas peab EK toimetus nimetatud tuletist ses tähenduses soovitavaks? Õpet. U-u.

Wiedemanni sõnaraamat annab sõnale *kirjand* (om. *kirjandi*) tähenduse 'kirju, laiguline lehm'. Viimasel ajal on seda sõna, eriti koolides, hakatud tarvitama tähenduses 'kirjatöö, Aufsatz', ja selle vastu ei saa õieti midagi olla. Esiteks on see nimetus viimasele mõistele palju hädatarvilikum kui esimesele, mille kirjakeelseks väljenduseks võiksid jääda rahvapärased sõnad nagu *kirjak* (vrd. *punik*, *mustik*, *kriimik*, *jutik*, *küüdik*, *õunik* j. t.) või *kirjes* (viimane Wiedemannist). Teiseks on tähenduses 'kirjatöö' soovitava sõna tuletusviis täiesti korrapärane: suffiks *-nd* abil kujundatud

substantiivide üheks tähendusvarjundiks on taolisus või mingi sugulus selle mõistega, mis sisaldub põhisonas, näit. *pojand* 'võõraspoeg, kasupoeg' (midagi poja taolist), *tütrend* 'võõrastütär', *emand, isand, soend* 'libahunt' *põrand* (< *põrmand*) või uuemad, kirjakeelsemad nagu *varjund* 'nüanss' (midagi varju taolist), *asend* 'geographische Lage', *kivind* 'petrefakt' ja samuti *kirjand* 'peastkirjutis, Aufsatz' (midagi kirja taolist).

E. M.

7. „Oli terve aeg haige“.

Vastuvaidluseks.

„Eesti Keel“ nr. 2, s. a. küsib A. Õ., kuidas kirjutada, kas „oli terve aeg haige“, „oli mõni aeg Tallinnas kooliõpetajaks“, „oli üks aasta väljamaal“ jne., või „oli terve aja haige“, „oli mõne aja Tallinnas kooliõpetajaks“, „oli ühe aasta väljamaal“ jne. Vastab A. S., et esimesed nominatiivsed konstruktsioonid olla rahvakeelsemad, seega õigemad.

Minule tundub teisiti. Esimesi lauseid kõrv ei armasta, teistega on ta päri. Eestlane tarvitab niisuguseil juhtumusil abiaegsõna „olema“ transitiivses tähenduses, kus sihitus käib täiesti eesti keele seaduste järel. Nõnda kõlbavad A. S. poolt õigemaks-tunnistatud nominatiivsed konstruktsioonid küll imperatiivis: „Ole mõni aeg Tallinnas kooliõpetajaks!“ „Ole üks aasta väljamaal!“ jne. Aga indikatiivis on kohane — nii mineviku kui tuleviku vormides — ainult akusatiivne: Olin mõne aja Tallinnas kooliõpetajaks; Olen mõne aja Tallinnas kooliõpetajaks. Olin ühe aasta väljamaal; olen ühe aasta väljamaal jne. Mitmel sõnal on nominatiiv akusatiivi sarnane, kuid mõte jääb.

Otse valus on kuulda: oli (mis?) üks aasta Saksamaal, pro: oli (mille?) ühe aasta Saksamaal. Olin (mis?) nädal heinal, pro: olin (mille?) nädala heinal. Käisin (mis?) suvi otsa karjas, pro: Käisin (mille?) suve otsa karjas. Käis talv läbi koolis, pro: käis talve läbi koolis. Ootas kõik päev, pro: ootas kõige päeva. Viitis tükk aega ära, pro: viitis tüki aega ära. Vihma sadas terve päev, pro: vihma sadas terve päeva. Kõik elu aeg tahan sind meeles pidada, pro: kõige elu aja tahan sind meeles pidada jne., jne. Kujutame endile külameest, kes võõrastest keeltest puutumata, kui ta pühap. pealelõunat tuleb unisil silmil lakast alla ja ütleb: „Magasin

ühe ropsu aega". Kuidas kõlaks see endiste mõisateenijate keeles, kui ütleksime: magasin üks rops aega!

Õige küll, et meie keeles on praegu mõlemad konstruktsioonid tarvitataavad. Kumb neist on siis eestipärasem — õigem? Paneme kõnelejaid ligemalt tähele, siis näeme, et nominatiivse konstruktsiooni tarvitajad on linna-inimesed ja muud võõra hariduse omanikud, kellel eesti keele sügavus tundmata. Nende suust on see keeleline vägivald ka sinna kuuldunud, kus ehk muidu oleks kõne instinkti õieti jälgitud. Viga võttis võimuse, ja teda hakati omaks pidama. Eestlaset on siin vähe enesearmastust. On ju teada, et alles paar põlve tagasi (ka nüüd) meie esivanemad tarvitasid mõisas ja linnas teist eesti keelt kui kodus omavahel. See oli pea kindlaks kujunenud keel. Aga niisugust keelt edasi arendada oleks meie praeguse suurema vaimuvara asjata segamine. Meil on veel palju muidki vigu ja konarusi, mis rahva seas tarvitataavad (eesti keele akusatiiv on võõrastele raske tabada); aga meie peame niisuguse võõreesti keele laienemist takistama. Kõige pealt: meie ise ei pea mitte nõnda kõnelema ja kirjutama, — ei sarnastele vormidele mingisugust eesõigust andma!

A. Ploompuu.

Kaitseks.

Küsimusele: kui kaua? vastavat, aega tähendavat verbi-täiendust (adverbiaali, objektisarnast täiendust, objekti) ühes atribuudiga (resp. -tidega) tarvitatakse praegusel ajal meie kõne- kui ka kirjakeeles kõrvuti (vaheldamisi) kahes käändes, nimetavas ja sihitavas: „Viibisin mõni aeg linnas“ ja „Viibisin mõne aja linnas“, „Vihma sadas terve päev“ ja „Vihma sadas terve päeva“, „Ta elas kõik eluaeg üksinda“ ja „Ta elas kõige eluaaja üksinda“. Kui nüüd küsitakse, on need konstruktsioonid mõlemad õiged ja eestipärased või on üks neist võõrapärane ja väär, siis peaksime, küsija ja kostja, kõigepealt kokku leppima arvamises, mis on „eestipärane ja õige“, mis aga „võõrapärane ja väär“. Et vaevalt rahvast leidub, kel mingi, kas kultuuriline või mittekultuuriline läbikäimine ehk kokkupuutumine teiste rahvastega puuduks, siis on ka paratamatu nähtus, et iga keel on oma naabruskeeltega teatavas mõjude vahetuses, nii aktiivselt kui passiivselt (kumb viis tugevam, oleneb peajasjalikult keelt kõneleva rahva arvulisest suurusest ja kulturi kõrgusest), ajuti tugevamalt, ajuti nõrgemalt. Mõjude ja laenude vastuvõtmine on õieti üks tähtsamaist teedest

keele arenemisel, keele rikastumisel. Ja mõjude ning laenude kihtisid on igas keeles ülestikku lõpmata arvul: mida enam uurimine sügavamale keelde ja kaugemale halli minevikku tungib, seda enam ta sealt võõrast ja võõrapärast leiab. Mis oleks näit. inglisis- või prantsuskeeles oma ja algupärane, mis võõras? Vigane ja väär on iga võõrsilt laenatud keelend ainult nõnda kaua, kui ta veel on uudne, haruldane, vähepruugitav, mitteüldine. Muutub ta aga üldiseks, võetakse ta keelepruuki vastu, siis on ta juba õige. Nõnda näit. peame me kaunis üksmeelselt keelevigadeks seesuguseid uusi laenusid kui *mant* 'koor', *gimnasistka*, *mul ei vea* (*hästi*), (ta on sellest naisterahvast) *sisse võetud*, *parahodi priistan*, *sanatoorium* „*Koplimets*“ (pro: „*Koplimetsa sanatoorium*), kuna me täiesti õigustame vanemaid, juba kodunenud laenusid nagu *põld* (Feld), *aken*, *raamat*, *rippuma*, *kõrtsmik*, *saatus* (tõlkelaen saksa sõnast Schicksal), 'olenema', (*kirja*)*nik*, (*kurb*)*lik*, *tingima* jne. Kuid ka uusi, värskeid laenusid ei mõista me alati hukka, kui nad on näif. n. n. internatsionaalsed võõrsõnad või kõigile haritud keeltele ühised lausekonstruktsioonid, või jälle laenud teatavaist keelist, näit. prantsuse, inglise, soome. On ju enesekaitse seisukohast täiesti loomulik, isegi tarvilik. et arvuliselt veel väike ja kultuuriliselt noor ning nõrk rahvas erilise agarusega nimelt nende mõjude vastu võitleb, mis põlvnevad ta suurtelt ja vägevailt, seega hädaohtlikkudelt naaberrahvastelt, mõjude vastu nii kommete, vaimulaadi kui ka keele alal. Väikerahvas on siin erilisel õigustatud end kaitsma igasuguse tasanõumise ja assimilatsiooni eest kardevata, ähvardava naabriga.

Kas on aga kõnealune nominatiivne konstruktsioon meil tõesti säherdune, mida sugugi „kõrv ei armasta“, mis omane ainult „linnainimestele ja muile võõra hariduse omanikkudele“? Kas on ta tõesti väga uudne, meie keelde kõige viimasel ajal tikkuv soovimatu laen meid ähvardavast vene keelest? Allakirjutanu on püüdnud just tänavu suvel muu seas ka küsimuses olevat nominatiivi ja akusatiivi tarvitamist rahvakeeles jälgida ja on niiviisi saanud nimelt vanemate, uueaegseile ja võõraile mõjudele kõige vähemini allunute, 60–85 aastaste eidekete (vahel ka taatide) keelest küsimuste varal ja vabast kõnest, meie keeleala eri paigust, järgnevad ülestähendused:

Harjumaalt: *ma olen eluaja siin külas olnud* (H. Madise), *ühe ainukese oasta olin linnas, olin terve nädali einamoal, ma olin mõni aeg (~ mõnda aega) linnas*

(Keila), *olin terve pääva aige* (Jüri). Seega harilikum küll vanadel akusat., kuid tarvitusel ka nominatiiv.

Läänemaalt: *oli paari päivi seal* (Kullam.).

Järvemaalt: *ta põdend mõni aeg* (Peetri).

Virumaalt: *ol'in ühe aasta* Suomes [vrd. o. üks aasta S. = o. kord, ei tea millal S.], *olin mõne aja* (harilikum) ~ *mõni aeg* (harvem) linnas (Haljala); *käisin suvi otsa karjas, magasin tundi* (= tund, nomin. ilma lõppkaduta!) *aiga, olin üks aasta Narvas, olin kaikse aiga* (nom.) *aige, olin moni nätälä* (loe peaaegu : nädalä, t nagu Soomes) *Narvas* (Vaivaru). Tarvitusel seega nom. ja akus. nähtavasti ühevõrra.

Saaremaalt: *ta peab mind keige ealuaja meeles, ta oli terve nädali aige, poiss ootas terve pääva oma isa, ma elasi ühe aasta Jämajal, ma oli ulga aega liinas* (Anseküla). Nende näidete järgi paistab akusatiivne konstruktsioon Lääne-Saaremaal domineerivat.

Pärnumaalt (Kihnu): *mia oli mõnõ aa Pärnüs, kõik eluaa oli mia meremes, ta viitis tükü aega ää, ta käüs sui* (võib olla nom. kui ka akus.) *otsa karjõs, nämäd eläsid ühe aasta ljõnnõs* (= linnas). Nii siis akusat. nähtavasti harilikum.

Viljandimaalt: *ta elas ühe aasta linnas, ma ol'lin terve aeg kodus* (Välgita v.), *eläsin ühe aasta linnas, ma ol'lin mõne aja aige* (Tännasilma v.). Pruugitavad nii nom. kui akus.

Põhja - Tartumaalt: *ta viitis ärä tükü aega, vihma sadas terve päiv, mina ol'lin mõne aa linnan, ma eläsin säääl kõik eluaeg* (Kodav. Koosa), *kõik pääv sadas vihma* (Kodav. Naelavere); *ol'lin mõni aig liinan, sadu kestis tükü aiga, eläsin säääl kõik eluaig, ol'lin üte aasta aige* (T. Maarja, Luunja). Harilikum seega nominatiiv.

Lõuna - Tartumaalt ja Võrumaalt: *terve päiv satte vihma maha, ma ol'li ulk aiga ärä* (Kambja); *ma olõ mõnõ aasta Koeruskülän* (Sangaste); *ma ol'li üte nädäli liinan, käve suvõ otsa karjan* (Urvaste); *ma el'li säääl kõik eloaig, kõgõ päävä sattõ vihma, ma ol'li mõnõ aa liinah, ma käve suvõ otsa karah, ma ol'li üte nädäli liinah* (Räpina). Esineb seega nähtavasti harilikumalt akusatiiv.

Nõnda on vanema sugupõlve keelepruuk. Oleme aga vist kõik tähele pannud, et keskealine ja noorem rahvapõlv, nii maal kui linnas, tarvitab kõnealusel kor-

ral nimetavat veel sagedamini, võiksime isegi öelda: harilikult.¹

Ka meie kirjakeele paremail tarvitajail näikse nominativ väga omane olevat: „Küll pole ta kogu eluaeg suuremat rähklemist armastanud...“ (Tammsaare, Kõrboja peremees 33); „Aga naisterahvaid olen eluaeg väga madalaks pidanud“ (J. Oks, Tume inimeselaps 74). Selle kõrval muidugi ka akus.: „endal aga kanakari tõmbab suve otsa põlde mööda“ (M. Karus, Sookaelad 123).

Sama kõikuvat pruuki võime tähele panna mitte üksnes aja, vaid ka ruumi äratähendamisel objekt-konstruksiooniga: ühelt poolt näit. Viljandimaal: *ol'lime ulga maad ära sõitnud* (Välgita), teiselt poolt aga: *vanker ol'li verst maad sõitnud* (Tännasilma).

Sugukeelte² ja eesti murrete eri pruukisid võrreldes näikse tõsi küll selguvat, et akusatiivi tarvitamine on siin vanem ja algupärasem, kuna nominatiiv aga uuem. Mis aga sellest? Meie praegusele keelele omased on nad aga mõlemad, ja akusatiiv näikse juba kaduv ja hävinev, nominatiiv aga tõusev suurus olevat. Ei ole aga kuidagi tõendatud, nagu oleks viimane ainult venekeele uuema mõju toode, vaid see pruuk on omane ka muile lääne-euroopa keelile, seega siis meil vististi üks üldise lääne-euroopalise mõtte- ja vaatlemisviisi omandamise avaldustest, meil juba kodunenud, õhtumaade vaimuilmale meid lähendav keelend, mida me ennemini peaksime vanemale pruugile eelistama,

¹ Wiedemanni grammatika (1875) näikse veel küll harilikumana tundvat akusatiivset, kuid selle kõrval ka nominatiivset konstruksiooni: ma olen kõige päeva, kõik (kõige) see päeva tööd teinud, elas ühe aasta; ma olen hulga aega, terve nädala seal olnud; ta on ikka päeva haige, teise terve; ma tahan veel mõned päevad oodata, valvasin kõige õõ; jäi veel natukene aega, pool nädalat seia; teda peeti terve nädal ∞ nädala vangis (§ 202-a), ta oli kõige päeva põllul (§ 199, viimane järk); kõige see päeva ollakse kodu (§ 178, lhk. 585). — Praeguses kõnekeeles tunduvad meile aga täiesti loomulikud ja harilikud: olen hulk aega seal olnud, tahan veel mõni päev oodata, terve päev ollakse kodu (kuid siiski: käib ühe nädala töö, teise aga logeleb ringi).

² Ka soomes võistleb uuemal ajal siin nominatiiv akusatiiviga. Eelmine olevat aga omasem mittepuhtsoome kihtidele ja labasemale stiilile. Meil ei ole seda mitte aga märgata, meil kus rahva eri kihtide kõnekeel stiililiselt üksteisele veel lähemal on, kus n. ü. „demokraatsemal“ alusel ollakse. Meil on nominatiiv tarvitusel nii küla vanakestel kui ka nooremil haritlastel ja linna proletariaadil. Eestis on siin parajasti tegu (horisontaalselt ja vertikaalselt) üle terve keeleala ulatava süntaktilise nihkumisega.

või vähemalt alternatiivina sallima, mitte aga veaks tembeldama.

Ses mõttes muudaks ja pehmendaks allakirjutanu ka oma arvamise endist väljendust (EK. nr. 2, lk. 56, p. 3).

A. S.

I Eesti keele õpetajate kongress.

Kongress peeti ära 3—5. jaan. 1923. a. Õpetajate Liidu eestvõttel Tartus, H. Treffneri as. gümnaasiumi ruumides. Osavõtjate arv ulatus 600-ni.

Kongressi juhatajateks olid: E. Martinson, A. Saareste, H. Ruubel ja E. Schönberg; sekretariaadis töötasid: A. Laan, N. Tann, H. Leo, H. Ottas, J. Ainelo, J. Söster, J. Palvadre.

Kongressi avas Õpetajate Liidu juhatuse liige E. Martinson, rõhutas emakeele tähtsust ja näidates selle õpetamise eesmärki. Tervitusi ütlesid oma esitajate läbi: Eesti Rahva Muuseum, Akadeemiline Ajaloo Selts, Haridusministeerium, Eesti Karskusliit, Tartu Linna Koolivalitsus, Harjumaa koolivalitsus, Tartu Eesti Õpetajate Selts, Tallinna Õpetajate Selts, Eesti Kirjanduse Selts, Tartumaa Koolivalitsus, Eesti Esperanto Liit.

Kongressi esimesel päeval kanti ette järgmised referaadid:

1. Prof. P. Põld: Eesti keele õpetamissiht meie koolides.

Eesti keele õpetamise siht tuleb kordkorralt kindlaks määrata.

Emakeele õpetus seisab eestkätt üd'kulturi teenistuses ja vajab valgustust sellest seisukohast. Kuid teatavasti on meil õpetamise juures tegemist lastega, mispärast tuleb silmas pidada põhimõtet „non multa, sed multum“: mitte niipalju arvuliselt kui väärtuslikult.

Kui tahetakse emakeele abil kõrgemat kulturi luua, siis peab teda eriliselt õpitama: ta peab saama kõige täielikumaks väljendusvahendiks, mis suudab edasi anda igasuguseid, ka kõige rohkem differentseerunud inimese hingeelu. Keelt peab haritama ja kokkukõlas sellega hoitama ka oma mõtlemisviisi. Keel peab suutma seda täpselt avaldada, mis liigub meie siseelus.

Teatavasti on igal õppeainel oma sõnade kollektsioon, oma keel. Ei jätku sellest, et ainult emakeele tunnil keelt õpetatakse: iga õppetund olgu keeletund.

Eesti keele tundide ülesanne on kõige pealt formaalse keele- või mearendamine. Sõnatagavara rikastamine, selgitamine, täiendamine, instinktiivse keeletunde harjutamine, morfoloogiliste, süntaktiliste ja stiililiste vormide tundmaõppimine — need peab viidama võimalikkude täiusteni. Kuid keele õpetus peab harimalast ka üldiselt võimete poolest. Ta peab rikastama lapse fantaasiat, kasvatama loomevõimet, peab tundeelu arendama, kõlblist tahtet ja rahvustunnet äratama. Ka ei puudu emakeele õpetusel materjalne siht. Ta peab väärtusi pakkuma, omaseks tegema meie rahva kaunimad kirjanduslikud tooted ja ka mõningad maailma kirjanduse suurteosed. Ei tarvitse piirduda mitte ükski ilukirjanduse vaatlemisega, vaid tuleb käsitleda ka eetilisi, usulisi j. t. aineid, et kasvatada täisisikuid, kel oma ilmavaade, oma kindel eesmärk.

2. Õp. M. K a m p m a n n : Kirjandusloo käsitus keskkoolis.

Kirjandusloo õpetuse ja sihi üle on pedagoogika ilmas palju vaieldud. Mõnikord on kirjandusloos soovitud näha raamatute ajalugu, mõnikord — ideede ja ideaalide ajalugu, mõnikord — kihiliste vastolude arenemiskäiku. Viimasel ajal on Lanson ja Vesselovsky toonitanud, et kirjandusloo peasihiks peab olema luulevormide ajalugu, mis suudavad lugejas fantaasiat tundelisust ja esteetilisi tundmusi äratada. Esteetiline analüüs on raske, sageli subjektiivne ja vankuv; esteetiline kriitik on kommentaator: ta seletab teost ainult teoses leitud andmete varal, erinedes seega ajaloolasest, kes oma töös rohkem objektiivne ja salliv.

Kirjanduslugu on kultuuriloo osa, seepärast peab kirjanduslikkudele teostele ja tervetele ajajärkudele kultuuriloost põhjendusi otsitama. Keskkooli õppeainena ei või ometi kirjandusteaduse seisukohast käsitleda. Dogmaatiliselt käsitletud kuiv kirjanduseõpetus väsitab ja nüristab õpilase vastuvõtte võimet, teeb aine igavaks ja vastikuks.

Kirjandusloo õpetamise peasihiks on õpilasele tõsiseid, väärtuslikka teadmisi anda, tema mõtlemisvõimet arendada ja talle tööarmastust õpetada, s. o. tulevad materjaalselt, formaalselt ja pedagoogiliselt mõjuvad jõud õpilase harimiseks tööle panna. Ühtki neist peasihtidest ei tohi õpetaja unustada, eriti tuleb õpilase aktiveedi peale rõhku panna. Kirjandus peab õpilase silmaringi ilma ja inimese tundmises laiendama, peab õpetama tundma inimese hinge ja elu, vaateid ja tundeid, peab aitama luua õpilases ilmavaadet, peab peenendama maitset, istutama õpilasse eetilisi, esteetilisi, usulisi ja rahvuslikka ideaale. Ei tohi muidugi kõrvale jätta ka kirjanduse õpetuse teaduslikka ülesandeid. Tarvis siduda teos ajajärguga, mil ta valminud, tarvis teda esteetiliselt kritiseerida, kuigi viimane suuremaid raskusi sünnitab.

Kirjandusloo õpetamise juures tuleb kõigepealt alata väärtuslike teoste lugemisega ja nende analüüsimisega; süstemaatiline kirjanduslugu jäägu tahaplaanile. Ajalooline järjekord kadugu eriti algkoolist ja keskkooli alamaist klassidest; neis on palju huvitavam ja kergem neid teoseid arutada, mis käesolevale ajale lähemad; satiiriliste teoste kõrval olgu eesõigustatud positiivseid nähtusi esitavad lood. Teoste lugemine ärgu kandku ajaviite iseloomu, vaid sellega koos käigu küsimused ja ülesanded, vastavalt õpilase arenemisele. (Referent toob näiteks E. Aspe „Ennosaare Ainu“ arutlemise). Keskkooli keskmisel ja ülemal astmel võiks ehk teaduslikku ja esteetilist mõõdupuud kirjandusloo käsitlemises tarvitada.

Metoodiliselt tuleb õpilaste mõttekäiku ikka induktiivselt juhtida, teostest enesest välja minnes, kuigi n. n. „kirjandusloo“ õpetamisel vanemais klassides ettejutustusest ehk loengusüstemist igakord mööda ei pääse. Ärgu kunagi õpetust seotagu teatava õpperaamatu külge, kuigi see parajas ulatuses on kokku seatud ja keskpäraselt nõudeid rahuldab. Induktiivne meetod ei luba seda. Teine asi on lugemikkudega, eriti algkoolis, kus õpilane võimalikult mitmetliiki valitud teoseid õpetaja juhatusel loeb ja ennast niiviisi arendab päris kirjandusloo tundmisele ja arusaamisele.

Teose tunDMAõppimisel võib igale õpilasele ehk rühmiti ülesanded anda, mille lahendamine ja ühtlustamine klassis sünnib, kus õpetaja juhtimisel ka õiged vaatepunktid leitakse. Alg- ja keskmastel sünnib see üksikute teoste või üksiku kirjaniku luuleala kohta, ülemal astmel võib seda laiendada juba tervete ajajärkude või rühmituste kohta.

Ka kirjandusteooria dogmatism tuleb koolist kaotada, pealegi on kirjandusteaduste aegade kestes muutuvad. Kirjandusteoste läbiarutamisel selgib kirjandusteooria iseenesest.

Oleks ideaalne, kui luuleteoseid vahel mõne teise kunsti varal interpreteeritaks, näit. muusika ja laulu abil, millega Saksamaal hilisemal ajal ka algust on tehtud.

3. Lektor J. V. Veski: Eesti kirjandusloo õpperaamatud.

Referent peatub A. Raua ja G. Suitsu kirjandusloolikude lugemikkude ning T. Sanderi, M. Kampmanni ja V. Ridala kirjanduslugude juures, tähendades, et A. Raua lugemikud algkooli vastavate klasside kavade nõuetele vastavad, kuna G. Suitsu lugemikud, mis soomlastele eesti keele õppimiseks kirjutatud, õpetajaile käsiraamatuks kõlbavad. T. Sanderi kirjandusloo raamatud ei ole koolile tarvitamiseks sündsad. M. Kampmanni kirjandusloo õpperaamatud on materjalirohked ja seni ainukesed, mida kirjandusloo käsitlemisel koolis tarvitatakse. Uute trükkide kohta seab referent üles järgmised nõuded: 1) Raamat vastaku rohkem praegustele õppekavadele; tuleks valik teha materjali rohkusest. 2) „Kalevipoja“ koht olgu Kreutzwaldi tööde seas, mitte rahvaluule hulgas. 3) Ei ole soovitatav kirjanikku käsitleda kahes kohas (Hurt, Järv). 4) Vaimulikku kirjandust tuleks lühemalt käsitleda.

V. Ridala kirjanduslugu on konspektiivne, piirdub sageli teoste loetlemisega, teoste hindamisel on tarvitatud liig palju esteetilisest mõõdupuud; keel jaoti normeeritud kirjakeelest lahkuminev; head kohad: XX a.-s. algus ja „Kalevipoeg“.

4. Mag. A. Saareste: Foneetika õpetuse sihtjooned ja terminoloogia.

Referent soovib süstemaatilise grammatikaga alata algkooli vanemaid klassis ja seda laiendada keskkooli klassides.

Foneetika tundmine on tarvilik vormi- ja lauseõpetuse omandamisel, ka kõnekeele normeerimisel, hääldamisvigade parandamisel ja õigekirja küsimustes. Foneetika kursuse kavasse tuleks võtta:

1. *Lühike akustika*. Alamal astmel vahetegemine hääle ja hääliku vahel, helisevate ja helita häälikute eraldamine; häälikute tugevuse ja pikkuse äratundmine (võimalikult definitsioonideta). Kõrgemal astmel kõla kujunemise selgitamine; kahin ja helin; hääli ja häälik, täht foneetika definitsioon; häälikute tugevus (rõhk), häälelaad, vältus, kõrgus

2. *Kõneelundite ehitus ja tegevus*. On soovitatav elundite kirjeldus ja nende tegevuse tutvustamine (keskkoolide ja seminaride üllemas klassides) ja sellest tingitud häälikute vahetegemine, mis hõlbustab märksa keeleliste nähtuste arusaamist, hääldamisvigade kõrvaldamist ja hääldamise parandamist.

3. *Häälikud ja häälikühendused*. A. Paus ja häälikjark: kõne jagunemine pause kaudu häälikjarkudeks (kõrg. kontsentris). B. Häälikjargu jagunemine silpideks; silbi definitsioon; pikad ja lühikesed silbid (tarvilik muuseas meetrika õpetusel); kinnine ja lahtine silp (tarvilik eriti astmevaheldusest arusaamisel). C. Häälik; häälikute tähendamise viis; ortograafia reeglid; häälikute vaatlemine ja jaotus: a) rõhk: eesti keeles ja võõrsõnades; b) häälikute jaotus: kinnised ja lahtised häälikud suus sündiva takistuse määra järgi; helilised ja helita häälikud; vokaali, konsonandi ning diftongi definitsioon (ainult vanemais klassides); häälikute jaotus hääldamise viisi järele: sulg-, pilu-, värisevad (võiks ka pilu-häälikute hulka paigutada) ja avahäälikud (nasaalid ja vokaalid), labiali seeritud ja labialiseerimata vokaalid; — häälikud hääldamise paiga järele: röhkjoonel — ees- ja tagavokaalid, püstjoonel — madalad, keskkõrged, kõrged; konsonandid: huulhäälikud (labiaalid), hammashuulhäälikud (võiks liita eelmiste kilda), hammashäälikud (dentaalid), suulaehäälikud

(palataalid), kõrisõlme häälikud (larüngaalid); diftongid: algupärased, hilised (koondatud); tähelepanu juhtimine eesti keele häälikute iseäralduste peale; c) häälikute vältus (pikkus, kestvus ehk kvantiteet); vokaalidele alamas kontsentris 3 vältet (lühike, pikk, ülipikk), ülemas — 4 vältet (lühike, poolpikk, pikk, ülipikk); diftongidel 2 vältet (lühike ja pikk); konsonantidel 3 vältet (ülemas kontsentris üksik- ja kaksikkonsonantide pikkus lahus vaadelda); d) kõrgus (tonaliteet) — ainult seminarides (lühidalt). Häälamine kirjakeeles: 1) vahetegemine pikkuse järkude vahel nõrgas ja tugevas astmes; 2) pikkade vokaalide õieti häälamine (mitte diftongilistena ega lõuna-eesi kõrgendatud artikulasiooniga tugevas astmes); 3) õ õige häälamine; 4) kaashäälikute peenenemine teatavatel kordadel. Tähelepanu pöördida diktsiooni peale.

4. *Häälikumuutused ja vaheldused.* A. Sarnanemine (assimilatsioon): a) vokaalharmoonia (aiuult keskkoolis); b) kaashäälikute suulaestumine (palatalisatsioon). B. Vaheldumised: a) astmevaheldus ehk paindumine: 1) eripikkuste häälikute vaheldus, 2) kahe erihääliku ühendi vaheldus kahe samasuguse häälikuga, 3) kahe erihääliku vaheldumine (b: v, g: j, d: j), 4) kaashäälikute vaheldumine kaduga (b: a, g: a, s: o); selgitused ja võrdlused rahvalaulu keelest, murretest ja soome keelest (vanemais keskkooli klassides ja seminarides); b) muud vaheldused (i: j, v: u, t: o, a: e, i: e, i: u jne. C. Erisilpide vokaalide koondumised diftongideks või pikkadeks vokaalideks (tugi — toed, lugu — lood jne).

Lõpuks annab referent terminid fonetika õpetamise kohta, soovitades võimalikku ühtlust üle terve maa.

Labirääkimistel

soovitatakse karskuse mõtet eesti keele tundidel võimalikult selgitada, toonitatakse kirjanduslike teoste ja käsiraamatute hädalikkude vajadust, mille soetamiseks Haridusministeerium rahalist toetust peaks andma, puudutatakse modernkirjanduse pahesid, leitakse, et eesti keele õppekavad materjalirohkusega koormatud on ja tundide arv väike jne.

Kongressi teisel päeval kanti ette järgmised referaadid:

5. Mag. A. Saareste: Keele ajalugu eesti keele õpetuses.

Referent soovib koolides tarvitada ainult deskriptiivseid grammatikaid, mille juure harukordselt, tungiva tarbe puhul ajaloolisi märkusi tehakse (seab eeskujuks prof. E. N. Setälä grammatika). Keele ajalugu võib ainult niivõrd käsitleda, kuipalju õpilane seda katsete varal võib kontrollida (rahvalaulu keelest, murretest, soome keelest). Keskkooli vanemais klassides ja seminarides võiks õpilasi tutvustada järgmiste asjadega:

1. *Vokaalide lõppkadu.* Tõendused rahvalauludest ja soome keelest; sellest tingitud astmevahelduse nähtused ja peenenemine.

2. *Vokaalide sisekadu* (näited samust allikaist).

3. *Lõpp -n kadu* (maantee, Soontaga, ka näited soome keelest).

4. *Lõpp -k kadu* (Võru sulghäälik tõenduseks).

5. *Koondatud tüved* (tõendused rahvalauludest).

6. *Üksikkaashäälikute kahenemine* (võiks ka ära jääda).

7. *Osastav kääne.*

8. *-lle, -le alaleütlev* (tõendused rahvalauludest).

9. *-ma infinitiiv.*

10. *-da infinitiiv.*

Seminaris tuleb tutvustada õpilasi veel kirjakeele arenemisega, õigekeelsuse põhimõtetega, kirjakeele, ühiskeele ja rahvakeele mõistetega.

Läbiraakimiste järele võeti vastu grammatika terminite kohta järgmised resolutsioonid:

1. Nimetused, mis juba üldisteks saanud või peaaegu üldised on, sanktsioneerida seesugustena.

2. Ühteviisi sagedasti ehk harilikult esinenud paralleelnimetuste puhul valida see, mis enam õnnestanud, s. o. mõistet ehk nähtust täpselt, õigemini määritleb, mis lühem, hõlpsamini hääldatav, mitte kohmakalt kujundatud ja mis kõlalisel ei sarnane teistele termineile, seega äravahetust ei võimalda. On aga senised paralleelselt esinevad terminid äpardunud, mittevastuvõetavad, siis luua uus kohane termin.

3. Enam üldise loomuga terminid, mis esinevad kooligrammatika alamas järgus ja mis laiemal ringkonnal tarvitusse kuuluvad, olgu eesti-keelsed. Enam spetsiaalsed terminid jäägu võõraskeelseiks, eriti süntaksiks.

(Järgneb).

A. Raud.

Raamatute ülevaade.

Peeter krahv Mannteuffel. **Villem Navi elupäevad.** Redigeerinud Aino Paltser. 2. tr. Tartus, 1922. E. Karskuss. Keskoimk. krjs. nr. 97. 37 lehekülge. Hind 40 mrk. (E. K. S. koolikirj.-toimk. Noorsoo kirjavara nr. 51. Eesti autorite seeria).

XIX aastasaja esimese poole kirjameeste seas omab krahv Mannteuffel erilise seisukoha, erinedes teisist kaasaeglasist nii oma iseloomult kui ka kirjandusliku tegevuse poolest. Tolle aja kohta on see haruldane, üllatav nähtus, et sakslane, mõisnik, krahv niivõrd eestlaste elust huvitet¹ on, et ta „maarahva“ harimiseks ja õpetamiseks raamatuid kirjutab, karskust püüab õhutada, eesti keeles luuletabki. Et ta rahva elu on näind ja mõistnud vaadelda, tunnistavad osavad loomutruud rahvaelu kirjeldused tema raamatuis. Need ei ole ainult magedad moraaliõpetused, nagu tol ajal harilikult neid ilmus, vaid omavad kirjandusliku väärtuse. Võib olla et see just sellest on tingit, et nende autor ei ole mitte elukutseline „rahvavalgustaja“, vaid on kirjutand, mis südamest tuli, ega mitte kohustuse tõttu. Mannteuffel on avaldand ainult 2 väikest õhukest raamatut, nagu me kirjandus tänini on olnud brošüüri kirjandus, ega ole meil pakkuda eriti vanemast ajast palju

¹ Keel toimetuse poolt muutmatu.

pakse romaane ja draame. Need on „Hjawiite peergo mat-
gušjel“, 1838 ja „Willems Nawi ellopäwad“, 1839 mis omal ajal,
kus eestikeelseid vähegi kirjandusliku väärtusega raamatuid
sõrmedel üles võis lugeda, tähtsaks lisaks olid. Nad ära-
tasid tähelepanu ja Ahlqvist pühendab Mannteuffelile omas
Eesti kirjandusajaloos terve päätüki, toob katkeid ta raama-
tuist ja soovitab neid Soome noortelegi.

Esimene neist raamatuist sisaldab hookalt ja suure
osavusega kirjutet jutustusi rahva elust. Teine, käesolev
„Villem Navi elupäevad“ on karskusagitatsiooniline teos.
Pääle selle on Mannteuffelil veel käsikirjas luuletusi, millede
toon himur, rõveduseni ulatav. Parema meelega oleks
küll näinud Mannteuffeli esimese raamatu ilmumist, kuid
valiku juures on vististi ka Karskuskesktoimkond kaasa
aidand. „Villem Navi elupäevi“, kuigi teosel kirjanduslik
väärtus on, vastandina paljuile muile sarnasile õpetlikele
tõile, ei või siiski ülehinnata. Ka kardan, vastupidiselt
hra Ernitsalle, kes mainit raamatulle omalt poolt eessõna
on lisand, kus ta selle karskuskirjanduslikku seisukohta
püüab ära määrata, et see praegusel ajal joodikuid küll
palju enam ei paranda. Ta on vaid huvitavaks dokumen-
diks läinud ajult. Huvitavam palju on raamatu esimene
osa, kus kärbsed tegutsevad ja mõisnikulle moraali õpeta-
vad; kui seda tagapool inimesed teevad, ei ole see enam
nii kaasakiskuv.

See raamat on siis nüüd E. K. S. toimetusel, E. Kars-
kuss. Keskoim. kirjastusel ja pr. Aino Paltseri redigeerimi-
sel teist korda trükist ilmund. Välimuselt kaunis kena,
kuigi kaane „omapärased“ ornamendid väga maitsekad ei
paista. Ta on varustet 3 eessõnaga: autorilt, kirjastajalt
ja redigeerijalt, neist viimane pea kõige nõrgem. Selle
stiilist üks näitus:

„Nende (s. t. Saksa kirikherrade, T. V.) tööde otstarve
oli pigemini kombeline ja kõlbline, milline sisu tavaliselt
liig moraliseeriv ja igav, ent kompositsioonilisist ja psüho-
loogilisist ülesandeist ei võinud juttugi olla“. Huvitav on
ka võrrelda redigeerija lauseid eesisõnas ja Suitsu omi

E. Lugemiseramatus I: Pr. Paitser: „Suure osavusega tabab ta elust iseloomulikke momente, ja kui temagi raamatute eesmärk õpetlik ning ta vabameelsus rüütlikeisuse liikme hingeelul piirdunud, ei ole tema moraal pääletükkiv“ „Jutustamisand on tal suur, sundimatu, vaba, olles katkeline ja tujukas, kuid ta erk¹ kõrv püüab rahva keelt jäljendada“.

Suits: „Küll on ka Mannteuffeli mõlemate raamatute otstarve õpetlik ja tema vabameelne vaade rahva päale mõisnikuseisuse liikme hingeelu iseäraldustega piiratud, kuid tema moraal ei ole pääletükkiv ja tema osavus iseloomulikka silmapilke rahva elust tabada mälestusvääriline“ „Tema jutustamiseviis on katkeline, sundimatu ja tujukas“.

See aitab mõndagi eessõna autori loomingmomendis selgitada.

Minevases „Eesti Keele“ numbris Suve Jaani „Luige Laose“ väljaande arvustamisel olen juba selle juures peatand, kuivõrd on sõnade muutmised, väljajätud ja lisangud õigustet ning lubat. Sama kordan ka siin. Kuigi siin ehk autori keel, mis võrreldes käsikirjus esinevaga, juba esimeses trükis muudet, kuid siiski konarline, enam on avatlend ja õigustand muutma, ei ole siingi redigeerimine igal korral õnnestund. Olgu siin mõned kohad tood, mis raamatus teisiti oleksid pidand esinema. On asjata muudet:

lk. 10 r. 1 ülalt	soojade ilmadega pro soojade päevadega
lk. 11 r. 20 alt	sama paika pro samasse paika (siin oleks pidand muutma)
lk. 14 r. 18 alt	Ta läks nii otsejoont pro Ta läks joonega
lk. 16 r. 6 alt	Silmad pole palju kuiva saanud pro . . . kuivaks saanud
lk. 20 r. 5 alt	hoolitseja pro murekandja

¹ Harvendus minu T. V.

- lk. 21 ja järgn. vahelduvad eit ja ema, algupärandis on ainult eit
- lk. 24 r. 14 alt halva viina eest — oleks võind jääda algup. sõna
- lk. 25 r. 10 ülalt Seisin nüüd oma meelest kui üks pro ... nagu üks
- lk. 25 r. 9 alt vennas pro vennike
- lk. 26 r. 2 ülalt varssi pro varsti
- lk. 26 r. 5 ülalt Sa oled väga kaua oma lusti pidanud pro ... natukese kaua... sest vanemate patud nuheldakse lastele kolmandasse ja neljandasse põlve pro algupärane piiblik ütelusviis: nuheldakse laste kätte kolmandast neljandast põlvest saadik
- lk. 33 r. 19 ülalt Karl pro Kaarel (kas ka nimedemuutmine!)

Mõnes kohas on sõnu põhjusega vahele jäet, ka säälikus see lubamatu, näit.:

- lk. 10 r. 2 alt Ta suured käed [vahele jäet tulid ja] pidid mind tapma.
- lk. 12 r. 15 alt Sa võiksid [vah. jäet kärbselt] tarkust õppida.
- lk. 13 r. 10 ülalt Ma matan Teie surnukeha ausasti [ära jäet: maha]. (Ta lubas mitte ainult matta, vaid päris maha matta, s. t. selle toiminguga lõpule viia.)
- lk. 13 r. 19 ülalt Kust oled sa [vah. jäet: kõik] selle tarkuse saanud.

Teisal on sõnu juurde pand omavoliliselt, näit.:

- lk. 18 r. 20 ülalt Teised ... ajasid pääle, et ta ometi tite-ema terviseks jookks. Mees võttis [juurde pand on: klaasi] vastu ja jõi terviseks. (võib olla nad ei joondki klaasist vaid kapast)

Igal pool ei ole ka õigesti tarvitet pronomeni ühendet vormi, näit.:

lk. 5 r. 21 ülalt pole mulgi [minulgi!] õnnestunud.
(pronomen on lauserõhulises kohas, järjeklikult mitte lyhendet, vaid pikk vorm)

lk. 20 r. 4 ülalt Kust sa tuled pro Kust sina tuled

lk. 31 r. 6 alt Miks ma ei tunne pro Miks mina ei tunne

Samati ei õnnesta igal pool aegsõna lause etteotsa toomine, näit.:

lk. 24 r. 1 alt Küsisid talt, kus ta nii kaua olnud, et ta ei saa nüüd enam kui kaks osa päevamaksust pro ... et ta nüüd enam ei saa kui kaks osa ...

Järjekindlalt ei ole talitet Mannteuffeli saksapärase sõnadega. Mõnda kohta on jäet algupärandis esinev „kadaka-keelne“ vorm, nagu mekkima — lk. 13 mitmele korrale tuhthooned — lk. 32 r. 5 ülalt (= Zuchthaus, parandusmaja), häärberisse — lk. 23 r. 22 ül. (= Herberge). Paiguti on see vahetet eesti oma sõna vastu, nagu kuld-tähtedel — lk. 13 r. 11 ülalt (algup. fuld poostawitega), kuulutuselehest — lk. 25 r. 14 ülalt (algup. awijfehest), töötuppa — lk. 27 r. 6 alt (algup. werktuofse), käsitöölise sell — lk. 33 r. 6 alt (algup. hantwerki sell),

Mõnes kohas taas oleks võid muuta, pole aga muudet, näit. esineb ka uues trükis järgmine konarlik lause lk. 21 r. 24 alt: „Joodik salgab, kui viina võtnud, temal enesel häbi ja püüab seda vaele alla varjata, ta tunneb et see õige ei ole, aga mis see aitab: viinapruukimine ei jää teistele teadmatuks“. Samati:

lk. 21 r. 17 alt Sa ei ole rahu pro Sa ei ole rahul

lk. 29 r. 15 alt Sest kuri, mis ta teeb on määramatu pro ... määratu. (Vahetegemiseks võiks tarvitada määramatu = defineerimatu, määratu = suur)

Esineb ka valesti tõlgitset kohti, näit.:

lk. 25 r. 20 ülalt Kui härrat välja paluti, kas võõrsile või klubisse, ütles ta mulle pro Kui härrat välja võõrsile paluti või ta klubisse läks... (sest algup. Rui härrat välja paluti, ehk voo^erats voi klubb^ei peale läks, ütles mulle).

T. Vaas.

J. Rekkand. Lühikene Eestikeele grammatika mõnedega parandustega ja täiendustega. Sissejuhatavlised teated [!]. E. Ring'i trükk, Viljandis [s. a. et l. Kuulukse siiski ilmunud a. 1919. — 80 lk. 8°].

„Selle grammatika läbi on tahetud midagi head ja kasulist toimepanna üldiselt ja iseäranis kooli Eestikeele ja tolle kirjatava ehk kirjaviisi tundma õppimiseks ja õpetamiseks ühtlasi vajalistematega parandustega ja täiendustega tolles kirjatavas. Harimata keel on võrdlemisi nagu soo ja rähastik, mis harimist tarvitseb. Ka Eesti ja teistes keeldes on mõndagit nõrkust ja puudust olemas olnud, tarvis neist pahurustest, kui mitte korruga, siis ometi järk-järgult lahti saada“ (lk. 3). „Selles grammatikas õpetlise sisu asjas on käsitatud ehk tarvitatud Hebreä- (Juudi-) ja Helleni- (Greeka-) ja mõne muu keele kirjatavasid mõnes asjas eeskujudena vai võrdlustena“ (lk. 4).

Kujukad definitioonid ja seletused: „Kirjatäht z on siin ülesvõetud umbes mesilase, jh umbes põrnika lendamise heale (sumina) äratähendamiseks; sh ehk zh-ga tähen-dagem ära umbes sarnast kõlat nagu madu sissemise heal“ (lk. 10). „Asemelnimedena naislist suggu olevuste äratähenduseks tarvitagem, näit., neid sõnu: temanna, nemannad, kellenna (siduvline asemelnimi sõnast kes). Võrrelgem, näit., III. Mos. raamat., XX peat., 14 salmi tõlge Hebreakeelest Eestikeelde: „Ja mees, kes võtaks naese ja temanna ema — nilbus to; tules äpapõletatagu tema ja temanna“. Ning võrrelgem seie juurde ka evangeliumi Math. järele, I peat., 16 salmi tõlge Grekakeelest Eestikeelde: „Jakob aga sünnitas Josefi Maria mehe, kellennast on sündinud Jeesus, hüütav Christoseks“ (lk. 33). „Võrdle I. Mos. r., 2 peat., 23 salmi osaltine tõlge Hebreakeelest Eestikeelde: „sellepärast hüütagu mehennaks, et mehest on võetud tollenna“ (lk. 74).

Mõned iseloomulikud õpetused ja soovitused: „Ütelmussõna vaheleliidet, näit. *ne* oleks soovitav ütelmussõna tuleviku formide kujutuseks tarvitada“ (lk. 73). Sel põhjal kujundab siis autor 1. tuleviku „ei olene (saa) kiitma“, „ei olene kiidetama“, „oleneksin kiitma“ ja 2. tuleviku „ei olene kiitnud olema“, „oleneksin kiitnud olema“ (lk. 68—69). — „Eeleliittega ütelmussõnades on soovitatavam Greeka- ja Venekeele eeskuju järele toimetada, tehes selles asjas mitte Saksa eeskuju järele, ning mitte lahutada eeleliidet sõna juure juurest, nagu to hilisemal ajal ka Saksa kirjanduses mõnda järeleahmitsemist on leidnud. Selle asemel, et ütelda, näit.: Ta tuli juurde, ta õppis ära — soovitamam ütelda on: ta juurdetuli, ta äraõppis“ (lk. 75—76). Sõnadest käsi ja tõsi lubab autor tarvitada kolm osastava kuju: käsit, käst, kätt ja tõsit, tõst ja tõtt (lk. 52).

Näited autori keelest: „häbbi tundes“ (gen. ja nom. aga „häbi“), „Teisendusid härgu kardetagu“, „Põhjapuulse“, „änam“ 'amplius' (vrd. enam 'plus'), „säedus“ jne.

Järelkõnes pajatab autor: „Selle grammatika kirjanik ei ole jäksanud ega kavatsenudki julgega käega läbiviia temas kõik keelelised parandused ja uuendused Eestikeele asjas; ta ei tahtnud ühekorraga väga palju pakkudagi, teades, et harilikult ei suudeta kergesti harjunust vanast, viletsast lahkuda ja uuest „heast vai paremast pealehakata“. Ja lõpetab sõnadega: „Seega soovitame seda grammatikat kodudes ja koolides ning, üldse, õpeasutustes kui õpe- ja õpiraamatut tarvitusele võtta. Andku siis **Kõigevõimsam Issand** ise armuga, et tema läbi mõndagi head ja kasulist saaks toimepandud ja edustatud, kui se võiks olla“ (lk. 79).

Kuulmata häbematu raamat. Igatahes mitte vanameelne.

—e.

Toimetusele saadetud.

Eesti Kirjandus 1923. Nr. 1: Aladár Bán, A. Petöfi elu ja luule. A. Anni, Aleksis Kivi 50-a. surmapäeva puhul. J. Luiga, Läti Hendriku kroonika kriitika. O. Loorits, Liivi rahva olevik. Killud ja dokumendid. — Nr. 2: A. Jürgenstein, Lilli Suburg. A. Sepp, Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust ja suusõnaline ajalooline traditsioon rootsiaegseist ajaloolisist isikuist. J. Luiga, Läti Hendriku kroonika kriitika (Järg). O. Loorits, Liivi rahva olevik (Järg). M. J. Eisen, Kanapää ja Kanepi. Joh. Aavik, Keelelised vastuoksused („või-

matu“ ja „võimata“ tüübi vahekorra; ebajärjekindlusest i-mitmuse tarvitamisel; nominatiivsete liitumiste vigasest tarvitamisest; „õnnetud“ ~ „õnnetumad“ küsimusest; järele ~ järel; adess. ja allat. pro iness. ja illat.; sõnade lubamata väljajätmisest; sõnade korra lauses; -lik ja -line; võõrsõnade kahekordsest tähest; kirjavahemärkide ekslikust tarvitamisest; vastuoksusest sõnastiku alal). J. V. Veski, Märkused eelseisva puhul (võimatud ~ võimatamad; kohanimede genetiivi kujust; kahekordne täht võõrsõnus). Killud ja dokumendid. — Nr. 3: M. J. Eisen, Martin Lipp (Pildiga). J. Hermann, Villem Eisenschmidt mälestuseks (Pildiga). H. Sepp, Suusõnalise ajaloolise traditsiooni iseloomust etc. A. Kruusberg, Dokumendid maa-rahva pärisorjusest vabastamise päevilt. O. Loorits, Liivi rahva olevik (Järg). Keel ja kiri (Joh. Aavik, Vastuvaidluseks ja õienduseks Veski „Märkustelle“; Joh. V. Veski, Mõned märkused eelseisva puhul). Killud ja dokumendid.

Loodus 1922. Nr. nr. 5, 6. Nr. 5 arvustatakse m. s. peatükis „Kirjandus“ Joh. Aaviku Uute sõnade sõnastiku II trükis leiduvaid loodusteadlisi termineid G. Vilbergi poolt, V. Ridala raamatut Ringi mööda kodumaad Viatori poolt (ühes märkustega raamatu keele kohta), Eestimaa kaart (1921) Jaan Rumma poolt (arvustades peasjalikult kohanime õigekirjutust kaardil).

Laevandus 1922 Nr. nr. 9—12.

Virittäjä 1922. Nr. 1—3. Sisukord: F. Äimä, Prof. Wiklundin viimeisten astevaihtelututkimusten johdosta. H. Ojansuu, Suomen sanat *ikä*, *vuosi* ja *ajastaika* (e. *aasta* < *ai-jais* + *taika* 'aja näitaja', vrd. gooti *taikus* 'zeichen, wunder, beweis'). G. Suolahti, Kaksi Juteinin kirjettä. Eräs E. A. Jngmannin suomenkielinen puhe. Martti Westerholm, Asumuksennimien paikallisuussijojen käyttö Mikkelin pitäjässä. Kirjallisuutta (A. P:lä, Kokkeellisen fonetiikan merkitys murteentutkimukselle. Ajakirjas „Vox“ ilmunud K. Hentrichi artikli referaat) jne.

Virittäjä 1922. Nr. 4—5. Sisukord: Lauri Hakulinen, Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa. Martti Rapola, Eräistä *veräjä* sanan murremuodoista. (Pooldab sõna vene algupära). Lauri Savolainen, Suomen kielen viljelyä koskevat kysymykset Maamiehen Ystävässä. Kirjallisuutta jne.

Vastutav toimetaja: **Julius Mark.**

Väljaandja: **Emakeele Selts.**